

Bruixes, bruixots i l'escriptura màgica (s. XVIII)

[Witches, sorcerers and magical writing (s. XVIII)]

ALBERT TOLDRÀ I VILARDELL

Universitat de València

albert.toldra@uv.es / ORCID: 0000-0001-8579-3684

RESUM: Estudiem ací l'ús de les escriptures màgiques, que apareixen màgicament en un paper en blanc, per establir comunicació amb els esperits o dimonis guardians del tresor, una estafa que fan diversos tipus de *sacatesoros* o bruixots especialitzats en la detecció de tresors encantats. En posem com a exemple en primer lloc el cas de dos nigromants estrangers, Joseph Kelly i Manuel Dupré, i després el d'unes bruixes populars gitanes, Beatriz Montoya i Francisca Bustamante. La tècnica emprada és similar, però mentre els primers, bruixots cultes, fan servir realment l'escriptura per posar-se en contacte amb els esperits, les segones, analfabetes en un context social àgraf, en fan un simulacre, una imitació, a base de dibuixos i ratlles pretesament significants.

PARAULES CLAU: Escriitures màgiques, cartes al més enllà, paleografia, tresors encantats, màgia, superstició, Inquisició.

ABSTRACT: Here we study the use of magical writings, which magically appear on a blank paper, to establish communication with the spirits or demons guardians of the treasure, a scam carried out by various types of *sacatesoros* or sorcerers who specialize in detecting enchanted treasures. We put it as an example first the case of two foreign necromancers, Joseph Kelly and Manuel Dupré, and then that of gypsy popular witches, Beatriz Montoya and Francisca Bustamante. The technique used is similar, but while the former, cultured sorcerers, actually use writing to get in touch with spirits, the latter, illiterate in an oral social context, make a simulation, an imitation, based on allegedly significant drawings and stripes.

KEYWORDS: Magical writing, letters to the afterlife, paleography, enchanted treasures, magic, superstition, Inquisition.

Recepció: 18/04/2023. Acceptació: 05/05/2023. Publicació: 10/06/2023

Farem una ullada a l'ús, al País Valencià del s. XVIII, d'una tècnica específica d'escriptura o pseudoescriptura màgica emprada per establir comunicació amb el més enllà, concretament amb els esperits guardians dels tresors encantats, per tal de desactivar-los o bé aconseguir-ne el vistiplau, una creença aquesta generalitzada durant tot l'Antic Règim hispànic.

En primer lloc, el cas de dos bruixots *sacatesoros*, com els denomina la Inquisició, els quals dins del camp de la màgia culta podem ubicar en una tendència *científica*, ja que, tot i executar també conjurs i invocacions, empren una enlluernant xerrameca matemàtica, astrològica i alquímica, en especial el concepte de *simpaties*. Es tracta de dos aventurers estrangers, homes cultes, amb formació: Joseph Kelly («Pequeña estatura, menudo de cara, con ojos de viruelas, barba serrada, de color que tira a roja, ojos garzos, color moreno, el pelo cortado para peluca»), enginyer, rellotger i argenter de trenta-set anys, natural de Londres i un autèntic *bellaco*, i Manuel Dupré («Alto, carilargo, blanco, castaño obscuro el cabello, de buena traza, cejas no mui pobladas y poca barba»), saboià de vint-i-sis anys, que ha fet d'escrivà a Torí, de secretari de la duquessa de Parma i després del cònsol d'Anglaterra a Sevilla, i *més tard de professor de francès a Lisboa, un professional de l'escriptura.*¹

Cap a l'any 1733 tots dos coincideixen a Lisboa amb un tercer i misteriós aventurer, el baró de Cafmael, flamenc, que els introdueix en les estafes relatives als tresors; prop de Braga ensarronen dos monjos: una volta pagats els costosos ingredients necessaris per trobar el tresor, Cafmael els mostra «un papel en blanco, cosa de medio pliego, y dixo a los frailes que veían bien que no tenía nada de escrito»; en calfar-lo al foc apareix l'escriptura meravellosa, la confirmació dels esperits —o dimonis— que hi ha tresor i estan disposats a lliurar-lo.

Després de separar-se de Cafmael, Kelly i Dupré continuaran emprant sistemàticament aquesta profitosa tècnica d'engany; una de les voltes, ni més ni menys

1 Faig servir ací els processos inquisitorials contra Kelly, Arxiu de la Universitat de València (AUV) Varia, 53/4, i contra Dupré, Archivo Histórico Nacional (AHN) Inquisición 5323, exp. 43, així com l'al·legació fiscal contra el segon, AHN Inquisición 3725, exp. 217.

que ensarronen quatre canonges de la seu de Lleó: Kelly amb la seua facúndia els convenç que ha viscut a la *morería*, on el seu amic el cònsol d'Anglaterra li va presentar «un Prete morabista de la ley mahometana», el qual li va revelar l'emplaçament d'alguns tresors, i concretament d'un de proper a Lleó, que serà fàcil d'extraure, ja que Kelly, «con su Matemática podía gobernarse por la Luna». Un dels canonges, ple de goig, exclama: «¡Cierto es que sabemos en dónde está!».

Després de moltes pintoresques gestions, els aventurers fan l'engany de l'escriptura màgica davant els canonges: en un paper blanc que prèviament els han mostrat, «se vio leíble al instante las palabras siguientes: que cierto era que había un thesoro encantado»; només cal per traure'l la presència d'un sirià —Kelly ha presentat Dupré com a tal—, els ingredients que els canonges han pagat generosament i la simpatia de l'or que farà el mateix Kelly. El document el signa el «Príncipe encantado Agripa».²

Temps després, Kelly i Dupré van de Barcelona cap a València; arriben a Ulldecona el 12 de setembre del 1736. A l'hostal, una dona els diu que al castell

2 Agripa és com es coneix un dels més famosos grimoris, atribuït al nigromant alemany Enric Corneli Agripa von Nettesheim (1486-1536), un dels tractadistes de màgia més influents del Renaixement, conegut pels bruixots valencians; Jean de la Piedra, mercader francès a Elx, confessa el 25 de maig del 1692 que n'havia tingut un en depòsit, i en relata les aventures, i també l'esmenta un altre *sacatesoros*, Bernat Antoni Sanchis, en la seua espontània del 1770. AHN Inquisición 5323, exp. 25, f.47v.-48r.: «[...] en quanto a si este religioso llevava para dicho efeto el libro de Cornelio Agripa, no lo sabe, sólo lo que puede decir es que este testigo tenía dicho libro, el qual se lo entregó un hermano suyo, que no sabe dónde habita, y le dixo que le guardase aquel libro y si alguno le quería comprar, le vendiera en ducientos reales de a ocho, porque era libro de mucha importancia, y que si no le davan dicha cantidad le guardase, que él se le bolvería a su dueño, y este testigo no sabe lo que contenía dicho libro porque estava escrito en latín, y en execución de la orden de su hermano le entregó dicho libro a dicho don Bartholomé Berardo, para que le mirase y viera si había quien le quisiera comprar, y aquel se le bolvió diciendo no valía nada, y este testigo le tenía guardado en su casa aguardando viniera su hermano por él, y en el año pasado, quando el bombeo de Alicante, se vino esste testigo huyendo de allá a esta villa, dejándose su casa y quanto tenía, y dicho libro, el qual vino a manos de mossén Joan Bautista Amat, presbítero, vezino de dicha ciudad de Alicante, y haviéndosele pedido este testigo, le respondió que le avía entregado a don Francisco Escorcia, comiso del santo Officio de dicha ciudad, y que si en el tiempo que dicho Berardo tubo en su poder dicho libro le vio dicho fray Diego Gómez, no lo sabe este testigo...», AHN Inquisición 5323, exp. 51, f.1r.-v.: «[...] dixo al declarante el citado Belando, su cuñado, que a este le avía dicho el referido Jorge N., texedor de Albalat de Pardines, que él tenía un libro intitulado Grippa, con el que avían hecho una función a que avía concurrido el padre Navarro (citado en dicha su declaración), y que por faltar unas circunstancias, no avían logrado encontrar cosa alguna...» Sánchez 1988: 100; Brasey 2001: 135; Lehrich 2003.

hi ha «mucha moneda encantada, y que un vezino se había hecho rico con lo que había sacado»; el veí no és sinó el mesoner mateix, Francesc Lleuger. Vista l'oportunitat, els aventurers anuncien que són experts en desencantar tresors mitjançant simpaties d'or, i que han vingut precisament a trobar el del castell d'Ulldecona, «y que lo executarían sin pecado alguno». És el mateix Francesc qui recluta la resta d'incauts: el rector, mossén Joan Baptista Mulet, de quaranta-set anys, i Lluç Domènec, llaurador i regidor d'Ulldecona, de trenta-quatre anys. El sacerdot vol abans assegurar-se, perquè «temía algún pacto implícito o explícito, y que tal cosa no cometería por todos los tesoros del Mundo», però Kelly el tranquil·litza, ells són científics que trobaran el tresor amb les seues simpaties. Després de traure'ls tot l'or que tenen per elaborar-les, els adverteixen:

Esso que vamos a decir sólo se puede manifestar a hombres de bien, para que no nos venga ningún mal, porque en España podemos ser castigados por la Santa Inquisición, que si fuera en Francia no tendríamos que recelarnos de nada.

A continuació mossén Mulet, seguint les seues indicacions, escriu i signa una carta a un *morabito* que viu «en el África ocho horas de Orán», el qual ha confiat als aventurers el secret del tresor del castell d'Ulldecona; acosten el paper al foc, un dels dos *sacatesoros* pronuncia un conjur i miraculosament hi apareix escrita la resposta màgica del *morabito*, que confirma definitivament l'existència del tresor; un d'ells abraça mossén Mulet: «¡Vitor, que ya tenemos certidumbre del tesoro!».

Amb aquesta certesa, fan després que mossén Mulet escriga una altra carta, aquesta adreçada al dimoni; tot i el tarannà *científic* dels procediments de Kelly i Dupré, aquest document els resulta molt útil, ja que funciona com una mena d'assegurança contra denúncies posteriors;³ de fet, en la seua primera denúncia contra els aventurers davant la justícia reial, el sacerdot no diu res

3 És també la lectura que en fa Pedrós 2008: 309: «[...] debía de tratarse de un seguro para los estadores, pues con ello podían cerciorarse, al menos en parte, de que el papel sería una prueba contra la víctima de mucho peso».

d'aquesta segona carta, però quan l'endemà declara davant els inquisidors ja sap —li ho ha dit Miquel Pujol, escrivà natural d'Uldecona— que han contat al jutge de la reial audiència que va ser ell qui va escriure la carta al maligne, i així, tot i saber que es busca la ruïna, no tindrà altra opció que confessar-ho davant el tribunal del Sant Ofici.

Kelly, doncs, dicta al sacerdot la carta al dimoni: «Poderoso Príncipe de los abismos, siendo en tu poder un tesoro que a ti no te aprovecha y a nosotros sí, líbranoslo, obligándonos a hazer lo que mandares». Aquest és el text en la versió de Dupré, però mossén Mulet declara als inquisidors aquest, menys comprometedor: «Príncipe de las tinieblas, nos darás el Tesoro, que para tí no aprovecha y para nosotros será bueno». Escrit el document, el signen els participants que saben escriure, els dos *sacatesoros*, mossén Mulet i un altre, i el tercer, que no en sap, hi traça dues ratlles.

Fet això, amb dissimulació Kelly passa per la superfície del paper d'aquesta carta un drap humit amb vinagre, i llavors apareix, sota les signatures que acaben de fer, l'escriptura invisible amb la resposta del maligne, «con lo qual ellos se clavaron, creyendo ser cierto que el Diablo ofrecía entregar el tesoro», segons declara Kelly. El tenor de la resposta és, diu mossén Mulet, «Como tengan los simpáticos les daré el tesoro, y en todo deben hacer lo que dice Don Jacobo» (nom fals amb què Dupré s'ha presentat a Uldecona). El document és signat per *Luzbel*. En la declaració de Dupré, qui havia escrit prèviament el text invisible, és lleugerament diferent: «Yo os entregaré el tesoro en haciendo lo que obrare Bernabé [nom fals de Kelly] con la simpatía de oro y equinoccio de Luna», amb altres ocurrències. Signat «Serve Belsebú». En veure la signatura, el sacerdot mostra, declara ell mateix, «sentimiento y temor», però Dupré l'anima: «No importa que ustedes no consientan; ¡hágasse el milagro, y hágale el diablo!».

Parem atenció a les reeixides tècniques emprades, perquè els aventurers fan servir dos tipus diferents d'escriptura màgica amb tinta invisible: la primera reacciona a l'escalfor; en paraules de Miquel Pujol, «cierta tinta blanca, que aplicada al calor del fuego aparece negra». I la segona, química i més elaborada, que confecciona Dupré dirigit per Kelly, la qual reacciona a l'«espíritu de

vinagre y sal saturno que traya dicho Kell en unos botes para cosas de su ministerio de ingeniero y platero». En l'explicació de Kelly, es tracta de:

[...] tinta que no señala, y es hecha de agua de cal viva y oro pimienta pasado por papel de estrasa... y tiene la propiedad que pasándole por encima algún paño mojado en vinagre mesclado con sal saturno, se buelve negra...

Obtingut el vistiplau del maligne, els *sacatesoros* elaboren la simpatia, en què fan veure que posen tot l'or que els han lliurat les víctimes, però en realitat se l'emporten, camí de Benicarló, amb la promesa que tornaran a Ulldecona al cap de tres dies, quan s'haurà completat la simpatia, per enllestir el desencantament del tresor. Mossén Mulet s'adona que els han enganyat i corre darrere d'ells fins a València, on els troba, segons declara, el dia abans de presentar-se a la Inquisició —27 de setembre—, i els demana que li tornen el paper amb la petició al *Príncipe de las tinieblas*, i els perdonarà l'or que li han estafat; Dupré li contesta: «No sólo le volveré el papel firmado de su mano, como calle y no diga cosa alguna de las referidas, sí que le daré un doblón de a ocho».

En efecte, Dupré li lliura la carta i els diners, i mossén Mulet allà mateix «rasgó el papel sin pensar ni reparar en lo que hacía», això diu, tot i que potser sabia perfectament que estava destruint una prova contra ell. El que tampoc no conta el sacerdot als inquisidors és que, en arribar a València, va denunciar els aventurers per un assumpte neutre, comercial, i llavors va ser quan Kelly —no Dupré, com declara— li va tornar carta i diners.

Tancats Kelly i Dupré a la presó reial de Sant Narcís, mossén Mulet corre l'endemà, 28 de setembre del 1736, a presentar-se al tribunal del Sant Ofici, on acusa els *sacatesoros* i —no té més remei— confessa una part de les seues faltes. Miquel Pujol, l'escrivà d'Ulldecona que havia pres declaració als estafats, assegura als inquisidors el 9 d'octubre que tots ells coincideixen en la narració dels fets, amb la particularitat que «la súplica al Príncipe de las tinieblas la escribió el dicho Mosén Mulet», i que a més de la petició del tresor, «ofrecían hazer lo que Luzbel quisiese». També, diu, s'ha assabentat que Kelly i Dupré han confessat plenament.

Al cap de quaranta dies de la seua detenció, els aventurers són transferits, per «delitos de supersticiones y sacatesoros», de Sant Narcís a les presons secretes de la Inquisició. Al llarg del mes de novembre tots dos confessen els seus enganys, i es desmarquen de qualsevol adoració o invocació al dimoni: són senzillament estafadors, no nigromants; tot era «embuste a que les dieron motivo por su simpleza», diu Dupré, i «ni ha tenido trato ni pacto con el Demonio, ni se persuadía a que interviniese obra suya en semejantes enredos», afirma Kelly. Dupré acusa Kelly d'induir-lo a dur aquesta vida, i declara que qui va dir «que se sacase la moneda aunque fuese por arte del Diablo» va ser mossén Mulet, que també va escriure la súplica al dimoni; afegeix que, en tornar-li el document al sacerdot, ja a València, aquest «lo rasgó», els va prometre que «callaría lo que había pasado», i fins i tot els va signar un paper en què els perdonava. Tots dos demanen misericòrdia al tribunal.

El 4 de juliol del 1737 els inquisidors, els llicenciats José de Cepeda, Francisco Espinosa i el doctor José Zorrilla, els sentencien per «delitos de *Sacatesoros* con invocación del Demonio», a sortir en acte de fe en forma de penitents —vestint el *sanbenito* i la *coroza*— amb insígnies d'«embustero supersticioso». Dupré és condemnat a servir un any els malalts de l'Hospital General de València, i Kelly serà confinat dos anys sota vigilància de «persona docta y zelosa» que l'instruirà en la fe catòlica i informarà el tribunal del seu capteniment. En acabar aquest termini, seran desterrats perpètuament de «todos los dominios de España». Una condemna benigna: ni galeres ni assots; malgrat el tenor de la sentència, és clar que els inquisidors els han considerat simplement estafadors. Les víctimes de l'engany, d'altra banda, són citades davant el tribunal per rebre una reprensió privada, i mossén Mulet, que ha ocultat informació als inquisidors, és multat amb vint pesos. L'acte de fe, no públic sinó particular, té lloc a l'església del Sant Salvador de València, el 14 de setembre, un any després de la detenció dels aventurers.

A Dupré el perdem de vista, però Kelly és confinat a Xàtiva sota la custòdia de fra Francesc Signes, del convent de Sant Miquel; el 14 de febrer del 1738 el monjo escriu al tribunal: Kelly s'ha evadit; va dir que anava a la fira de Cocentaina i no l'han vist més. Immediatament, els inquisidors de València escriuen als seus col·legues de Lisboa informant-los del fet: la dona de Kelly

viu a Braga amb els seus fills, i és probable que hi aparega. Però no hi ha més documents al procés, o siga que probablement Kelly va tenir sort.

Kelly i Dupré són uns *sacatesoros* especials: han viatjat, tenen món, parlen idiomes, dominen l'escriptura, i en el cas de Kelly, determinades tècniques alquímiques o més o menys científiques. Tot això els permet ensarronar amb facilitat fins i tot persones cultes, com els canonges de Lleó. Una de les claus del seu èxit és, sens dubte, l'ús de les escriptures màgiques.

* * *

Passem a un altre grup de casos, que presenten similituds i divergències respecte al que acabem de veure, els d'algunes bruixes gitanes processades pel tribunal de la Inquisició de València pocs anys abans.

En primer lloc, un procés incomplet, a penes uns fragments, contra una dona anomenada Beatriz.⁴ Una de les poques declaracions completes és la delació que fa, el 7 d'agost del 1709, poc més de dos anys després de la desfeta de la guerra de Successió, Vicent Bonay, pintor de la ciutat de València de trenta-vuit anys. Jugador empedreït, conta que va perdre jugant a l'auca, i entristit, un conegut li va dir que per a guanyar en el joc era interessant de dur damunt una pedra imant,⁵ «dispuesta y preparada por persona que lo entendiese». Vicent n'aconsegueix una, i la mateixa persona que li ho havia recomanat li diu: «Esto, las Gitanas lo componen».

Pensat i fet, Vicent se'n va al carrer de la Sang, arribant a l'ermita, on viuen unes dones gitanes, i hi troba Beatriz, «de buen cuerpo, flaca, morena, los ojos

4 AUV Varia, 50/1.

5 El magnetisme, en la percepció popular un prodigi, ja és explicat de manera racional en aquest moment: «[...] Pantaura, qui caeteros lapides trahit. Andradamas, qui argentum, aes et ferrum. Quarum virtutibus... Operantur tamen ex virtute quadam naturali intrinseca et materiae dispositione, quarum specificae idoneae sunt ad summorum influxus recipiendos, ut docent». Francisco Torreblanca, *Epitome delictorum sive De magia in qua aperta vel occulta invocatio Daemonis intervenit*, Lió, Joan Antoni Huguetan, 1678, llibre I, cap. XIII, p. 85. Sobre les virtuts màgiques de l'imant, vegeu Sánchez 1988, 261; Martín 2000, 346 i Tausiet 2004, 492.

salidos y negros», d'uns trenta anys, que sempre parla en castellà i va vestida «con trage de Gitana». Els mostra, a Beatriz i una companya seua, la pedra imant, i elles s'ofereixen a compondre-la; li van demanant diverses quantitats de diners, i per tal d'entabonar-lo, executen una variant del truc de l'escriptura màgica. La dona trau un perol amb aigua, hi llança un paper plegat, que prèviament li han mostrat perquè comprove que és en blanc, diu unes paraules, i en traure el paper Vicent veu com màgicament s'hi dibuixen unes ratlles: hi ha representada una auca —el seu joc—, al costat un home que arreplega un grapat de monedes —Vicent— i una ànima del purgatori. El missatge aparegut, com els següents que veurem, té la funció de confirmar l'eficàcia de les gestions, les *diligencias* de la bruixa, però no es dona cap informació sobre l'autor; s'hi sobreentén que es tracta d'algun vague esperit no maligne, ja que també es demanen misses per l'ànima en pena.

Després de repetides peticions de diners per comprar ingredients, expliquen a Vicent el procediment per activar la seua pedra imant: han de pujar a les dotze de la nit al terrat ell i Beatriz amb un conill negre; llavors ella farà «un enredro con el conejo mientras éste tenía acto carnal con ella, y que del semen de los dos había de untar ella el conejo», després el matarà i amb la sang batejarà la pedra imant, cosa a què Vicent es nega. Per si això no fora prou, encara proposen a l'espantat Vicent una alternativa, aquesta amb intervenció directa del dimoni, «dando la sangre de sus venas para hazer ella un Albalán al Demonio, y que vería cómo salía allí presente con peluca, golilla y espada».

Com que ell s'hi nega també, encara Beatriz intenta executar una altra interessant aparició d'imatges pintades: diu a Vicent que s'arromangue el braç dret, on apareixerà representat un diable, però ell no vol, i és ella qui s'alça la mànega i es passa pel braç un farcell mentre diu unes paraules —«que era gitana por los quatro quartos, y decía también requiebros al Demonio»— i llavors apareix pintat al braç de la dona «una figura de demonio de perfiles negros [...] como se suele pintar al demonio, con cuernos y sin otro trage, lo qual a éste le causó tanto horror que se salió de la casa».

Un altre document del procés, un fragment de la ratificació feta per una altra víctima de Beatriz, Josepa Celda, el 13 de juliol del 1711, dos anys des-

prés de l'anterior, conté també la descripció de l'engany, ara referit a un tresor encantat i amb l'inventari de la seua composició:

[...] descubrió dicho papel y le enseñó, y en él se veían tres cercos señalados, que decía eran las jarras, que las dos eran de doblones y la otra de reales de a ocho, y arriba vio como una cruz y unas ramas, que ella dixo era el alma de el Purgatorio...

Del 1731 tenim l'al·legació fiscal⁶ contra Beatriz Montoya, bruixa gitana natural de Sigüenza que viu a València. És la mateixa? Podria ser, tot i que no podem estar-ne segurs. Beatriz sembla un nom freqüent entre les dones gitanes del moment i de fet ella mateixa al·lega en la seua defensa, en negar les acusacions, «haber otras Gitanas del mismo nombre». D'altra banda, les dues són castellanes, i per la cronologia seria factible: les denúncies de l'al·legació comprenen des del 1725 fins que comença el seu procés, el juny del 1731, quan Beatriz té, segons diu, seixanta anys. Aquesta és la tercera volta que és processada per supersticions pel tribunal de València; en la segona és sentenciada el 1720 a quatre anys a la Galera, la presó femenina de València, i després a desterrament perpetu del regne de València, però ella va obtenir un permís de l'inquisidor Rasa per tornar a Paterna, per tal d'aconseguir «una dispensa para poderse casar una hija suia», document que ella, diu, ha perdut. Siga com siga, Beatriz Montoya és denunciada per diverses estafes fetes a Xàtiva, Quart, Catarroja, Paterna i la ciutat de València: màgia amorosa, cerca de tresors encantats, sort en el joc, malefics, etc., amb el mateix truc de l'escriptura màgica.

La segona denunciada, el 20 d'agost del 1728, és Maria Castejón; estant a principis de juny amb Beatriz a Catarroja, la dona de l'hostaler, Vicenta Ferrer, es va exclamar que l'amo de l'hostal es negava a tornar-li uns diners; llavors Beatriz li digué que sabia la forma de recobrar-los: va demanar a l'hostalera «un barreño con agua, 2 sortijas de oro, un Real de a ocho, medio pliego de papel blanco y un lienzo regular», i va llançar a l'aigua els anells i la moneda,

6 AHN Inquisición 3725, exp. 143.

mentre resava, després submergí el paper i el va traure després, «diziendo que mirasen en él las letras que tenía». Maria, qui declara, diu que no hi va veure lletres, sinó unes ratlles. Beatriz afegí llavors que calia posar els anells i el real sota d'un altar on cantaren missa, i després comprar amb la moneda així *batejada* unes pólvores que serviren «para recobrar el dinero», i s'ho va quedar tot.

El 28 de setembre del mateix any qui denuncia Beatriz és Gaspar Aparisi, familiar del Sant Ofici; a Xàtiva, Beatriz s'ha assabentat que el germà de Gaspar és a la presó, i li diu que sap una manera d'alliberar-lo «sin que mediase ofensa de Dios, por que como legítima gitana la había comunicado su Magestad grazia para muchas cosas». D'acord Gaspar, ella li demana una palangana amb aigua i un plec de paper blanc, fa que hi llance «un doblón de a 8, 5 Reales de a 2 de plata y otros cenillos», li fa mirar el paper, que no té cap senyal, el submergeix mentre resa una oració, i al cap d'un moment:

[...] sacó dicho papel, en el que bio el testigo unas figuras de diferentes monedas y unos bultos y efigies de muchos hombres bestidos de golilla con ropones y capas, explicando la reo que las imágenes de las monedas eran de las que había echado el testigo, lo que adbirtió este ser así, y que los hombres que se registraban representaban a los oidores que habían de conzeder la libertad a su hermano.

Beatriz no sols es va quedar aquestes monedes, sinó que encara va demanar a Gaspar més diners, entre oferiments d'altres prestacions màgiques.

El 13 d'agost del 1730 la denunciien Anna Maria Cama-redona, de vint-i-cinc anys, de València, i el seu marit. E mes d'abril anterior Beatriz s'havia presentat en sa casa i li va dir que era «muger de fortuna, porque tenía en su casa muchas tinajas de moneda y cántaros de oro y plata», un tresor encantat, és clar; Beatriz ho sap perquè és *zaurila* (saurina). Des de la primera trobada li va treient a Anna diversos objectes de valor. Sota secret absolut, Beatriz li fa el truc del paper mullat:

[...] puso un barreño en agua y metió en él un pliego de papel, diciendo al mismo tiempo credos y salbes, y sacando a mui poco tiempo el papel, bio la testigo estampados en él tinajas y cántaros y señales de doblones y Reales de a 8.

I Josep Oliver, obrer de vila de trenta anys, que el 30 de gener del 1731 declara que estant feia un any a Paterna, a casa del seu amic Pere Massó, teixidor de quaranta-nou anys, va anar-hi Beatriz i va dir que hi havia «un gran tesoro encantado, el que le guardaba un Moro». Al cap d'uns dies hi va tornar amb dues dones gitanes més, que li demanaren diners de bestreta per als ingredients necessaris per a traure el tresor. Josep diu que s'ho va creure, i va convèncer Pere; en efecte, totes tres dones van entrar i:

[...] pidieron a este fin un barreño de agua, y teniendo dentro de ella por algún rato un pliego de papel, diciendo algunas oraciones, le sacaron y bieron (en él), así el testificante como dicho Mazó, esculpidas en él diferentes señales de doblones, Reales de a 8 y otras monedas...

Ja detinguda, encara hi ha una altra delació contra ella, del 20 de juny. Josep Landete, de cinquanta anys, de Xàtiva, declara que Beatriz li va dir que tenia un «gran tesoro» enterrat a casa, el qual només podia trobar «Gitana, soldado o Peregrino», i amb la condició del secret ella el trauria. Comença demanant-li diners per a diverses *diligencias* prèvies; després li diu que ha d'embolicar tres grans de sal i quatre pessetes amb un plec de paper blanc; fet, ella llança l'embolic en una safata amb aigua, diu unes oracions i «desplegando el papel con cuidado por estar mojado, bio el testigo pintado en él un moro, 3 cántaros de cobre, una cadena, 2 o 3 monedas y una figura de hombre». El moro és l'encantador del tresor, i l'home Josep, beneficiari.

Beatriz és detinguda per supersticions a les presons secretes el 21 de maig del 1731. En els interrogatoris, des del 2 de juny, confessa algunes estafes no denunciades, entre elles a Miquel Morales, de la Llosa; ella i una altra dona gitana li van dir que tenia un tresor a casa; és ara quan Beatriz explica als inquisidors el seu *modus operandi*:

[...] habiendo ido por un pliego de papel blanco que le pidieron para descubrirle, sacaron ínterin otro papel que tenían en su faldriquera compuesto y preparado con unas raías y formadas cruces en él; que

escondiendo el que las entregó le enseñaron el que tenían dispuesto, diziéndole:

—Morales, eres hombre de fortuna, mira esa figura del ese papel, manifiestan los doblones y Reales de a 8 que has de tener, pues has de ser más rico que todos los de la tierra, pues donde ai cruces no ay cosa mala...

I un tercer document, el procés inquisitorial contra la gitana Francisca Bustamante,⁷ àlias Montoya, natural de Castelló, de més de cinquanta anys i de «Mediana estatura, color agitanado, pelo negro lacio, ojos negros y hundidos, cara larga y arrugada, nariz y boca grande». Casada amb Francisco Cabello, *el Sargento*, té dos fills i una filla, Josepa Maria, detinguda i procesada amb ella.

El 24 de maig del 1721 la denuncia la família Polo, de Titaigües. María Dolç, l'enganyada, d'uns vint anys, declara que se li va presentar Francisca a casa, li va dir que hi tenia un tresor encantat, «que avía orsas de moneda, las que tenía en custodia un negro», i va escenificar el truc del paper mullat mentre pronunciava unes paraules incomprensibles; en la versió del cunyat, Francisco Polo:

[...] mojó el papel en el agua de dicha albornia en nombre y reverencia de la Santísima Trinidad, y que sacándolo la última vez, lo desplegó y enseñó a la dicha María Dolz, diciéndola:

—Mira aquí estampadas las onzas del dinero, según está aquí encantado, y el negro que lo guarda.

Detinguda per la Inquisició com a supersticiosa, els interrogatoris comencen el 16 de gener del 1722; l'interés dels inquisidors se centra en les oracions que pronuncia mentre fa el truc del paper, però Francisca declara que simplement esmentava Jesús i la Santíssima Trinitat i l'oració de sant

7 AUV Varia, 51/8.

Cebrià.⁸ El 4 de juliol es pronuncia la sentència: Francisca sortirà en acte de fe públic en forma de penitent amb insígnies de supersticiosa mentidera, abjurarà dels seus errors *de levi* i serà confinada per quatre anys al lloc que determinarà el tribunal.

En resum: dues o tres dones gitanes que es presenten com a bruixes, que fan ús exactament de la mateixa tècnica màgica, la pretesa escriptura que apareix en mullar-se el paper, amanida amb diversos complements supersticiosos: oracions, monedes, pintorescos esperits guardians, ànimes en pena, àngels que col·laboraran en l'extracció del tresor... Es tracta, és clar, d'una estafa, una estafa en sèrie, picaresca pura i premeditada, ja que la tècnica mateixa suposa la preparació prèvia del paper. La paradoxa és que tant les suposades bruixes com les seues víctimes, totes d'àmbit popular i moltes d'entorn rural, són analfabetes. La bruixeria gitana hispànica ha estat estudiada (Sánchez 1988), però, malgrat els tòpics, resulta no presentar cap especificitat: no hi ha una màgia gitana diferent de la que empen les dones païes. Però aquestes pseudoescriptures màgiques són les úniques que trobe d'aquest tipus, i les úniques fetes per dones.

* * *

Per al desencantament dels tresors es creuen imprescindibles les fórmules i invocacions de la tradició medieval de la màgia culta, contingudes als grimoris. Al s. XVI, i gràcies al desenvolupament de la impremta (Morgado 1999: 10), es

8 «Señor San Cebrián, en la mar entrasteis, suerte hechasteis, por su santidad y virginidad, que nos deis suerte y ventura.» Oració curta, però molt interessant: segons una divulgada llegenda medieval abans de ser sant, Cebrià havia estat nigromant, amb pacte amb el maligne, per la qual cosa esdevé una mena de patró dels bruixots (Santiago de la Vorágine, *La leyenda dorada*. Madrid, Alianza [2 vol.], 1982, p. 611), i de fet un dels grimoris més populars als s. XVIII i XIX se li atribueix (*Gran libro de san Cipriano o los tesoros del hechicero*, Madrid, Akal, 1985; Castro 2021). I una altra tradició medieval fa de sant Cebrià, de manera similar al cèltic sant Brendan, un navegant —«en la mar entrasteis»—, tradició seguida pel pseudo-Eiximenis de la *Doctrina compendiosa*: «Lig-se en la vida de sant Cebrià [...] navegant en les partides d'Orient, un dissabte...» (*Doctrina compendiosa* [erròniament atribuït a Eiximenis]), Barcelona, Barcino ENC, 1929, p. 120).

produeix una autèntica eclosió de llibres de màgia i demonologia; d'una banda, els que la proposen com un coneixement útil i, de l'altra, els teòlegs que la condemnen. L'escriptura, és clar, és l'element que separa la màgia culta i la popular, és a dir, el bruixot nigromàntic —home amb domini de les tècniques de l'escriptura i la lectura, sovint un clergue—, de la bruixa-fetillera, dona i pertanyent a la cultura oral popular (Tausiet 2004: 486). Però la visió popular atorga un valor meravellós a l'escriptura o al llibre com a objectes, els sacralitza —seguint l'exemple de la religió— més enllà del seu ús com a transmissors d'uns textos, textos que, d'altra banda, li resulten incomprendibles per la codificació escrita mateixa, per les llengües emprades i per l'abast del contingut.

Cal situar les escriptures màgiques de comunicació amb el més enllà en aquest context mental, de credulitat i atribució de poders sobrenaturals a l'escriptura. No sols el cas específic que estudiem, també altres modalitats de què trobem exemples en la tradició màgica, com ara la carta de pacte que escriu el nigromant, adreçada al maligne, amb els precedents clàssics del bruixot salvat per sant Basili,⁹ o el de Teòfil,¹⁰ força conegut. Escrits que habitualment han de complir uns requisits especials per garantir-ne l'eficàcia: emprar com a tinta la sang de determinat animal, com a suport un pergamí verge, confeccionar-les en un temps determinat —a mitjanit, divendres, la nit de sant Joan—... evidentment tot plegat condemnat per l'Església com a supersticions i invocacions al dimoni, i perseguit pel Sant Ofici.¹¹ També existeixen els emprats com

9 «Sed si vis ut tuam completam voluntatem, fac mihi mano tua scriptum, quod confitearis abrenunciare Christo, baptismati et christiana professione, et meus sis servus, et mecum in iudicio condemnandus», Iacopo da Varazze, *Legenda Aurea*, Venècia, ed. de P. Antonio de Strata de Cremona i M. Catanello Schaluicola, 1480, València, Biblioteca General i Històrica de la Universitat, inc. 214, f. 26r.

10 «[...] chirographum suo sanguine proprio scripsit, et scriptum, annulo sigillavit» (Varazze, *op. cit.*, f. 111v.).

11 «Es pecado mortal de su naturaleza [...] poniendo su eficacia en estar escritas en pergamino virgen, de figura triangular o redonda o en cosas desta calidad y hechura, que ni tienen virtud natural para ello ni son ordenadas de Dios para tales efectos, y quando en qualquiera destes pecados ay pacto o invocación al demonio, o sabe de cierto que con aquellas acciones se ha de entremeter, es caso reservado a la Inquisición», Benito Remigio Noydens, *Práctica de curas y confesores y doctrina para penitentes. En que con mucha erudición y singular claridad se trata de todas las materias de la teología moral*, Madrid, 1676 (15a ed.), tractat II, cap. I, 1-6.

a talismà, de protecció contra el dimoni, en què se li ordena per escrit que no s'acoste a la persona portadora.¹²

I les inverses, els missatges elaborats pel dimoni o els esperits per a comunicar-se per escrit amb el nigromant, també en diverses formes màgiques, no sols sobre paper o pergamí: trobem també la tècnica de l'escriptura en l'ampolla plena d'aigua,¹³ o en la mà sucada amb oli,¹⁴ en què el jove mèdium va llegint el text, efímer, a mesura que el dimoni l'escriu —com en la pantalla d'un telèfon mòbil—, o encara sobre altres suports.¹⁵ Tot això implica que aquestes escriptures, en diversos suports físics, viatgen de la terra a l'infern i a l'inrevés, i que són correctament llegides, enteses i contestades per escrit pel diable (Cardona, 1994: 157, 165).

Pel que fa al que hem vist en aquestes pàgines, una correspondència amb els esperits guardians del tresor —evidentment interpretats com a dimonis pels inquisidors—, hi ha la mateixa creença en la capacitat de l'escriptura per comunicar-s'hi. Però en contextos d'oralitat, àgrafs, l'escriptura és substituïda per un sucedani, una imitació, les ratlles i dibuixos que empren les bruixes gitanes, una forma popular, *degradada*, del mateix truc en la màgia culta que hem vist exercida per Kelly i Dupré. En tots dos casos, l'efecte de l'aparició màgica del text al paper blanc, convenientment comentada pel bruixot o la bruixa, és el que convenç la víctima de l'estafa que es tracta d'un afer sobrenatural, que l'autor de l'escriptura o pseudoescriptura és el maligne o un esperit guardià, i que efectivament el nigromant o la bruixa tenen el poder de desencantar tresors.

12 És el cas de l'amulet, un paperet —*cartula*— que sant Bernat escriu per protegir una dona, paperet que ella ha de dur lligat al coll (Varazze, *op. cit.*, f. 101v.).

13 Procés incomplet (1655) contra Francisco Placián (AHN Inquisición 5323, exp. 17) i uns folis despenjats de la publicació de testimonis contra Pablo Sánchez (AUV Varia, 43/4).

14 Procés (1598) contra Lorenzo Villaverde (AUV Varia, 2/15).

15 Algun exemple epigràfic en el procés contra el també bruixot *sacatesoros* de València Felicià Piquer (AUV, Varia 44/5, Toldrà 2019).

Bibliografía

- ALAMILLOS ÁLVAREZ, R. (2015) «Magia e Inquisición en el siglo XVIII: prácticas y espacios», *Bulletin of Spanish Studies*, vol. 92, 5, pp. 811-829.
- ALVARADO PLANAS, J. (2005) «Un contrato herético: el pacto con el diablo», dins J. A. Escudero (ed.) *Intolerancia e Inquisición*, vol. II. Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, 2 vol., pp. 181-206.
- BOURDIEU, P. (1985) *¿Qué significa hablar? Economía de los intercambios lingüísticos*, Madrid, Akal.
- BRASEY, É. (2001) *Brujas y demonios*, Palma, J. de Olañeta.
- CARDONA, G. R. (1994) *Antropología de la escritura*, Barcelona, Gedisa.
- CASTRO VICENTE, R. (2021) *San Cipriano o Mago. De oraciones, ciprianillos e tesouros* (catàleg de l'exposició), Museo Etnològic de Ribadavia/Xunta de Galicia.
- GOODY, J. (1990) *La lógica de la escritura y la organización de la sociedad*, Madrid, Alianza.
- KLANICZAY, G.; KRISTÓF, I. (2001) «Écritures saintes et pactes diaboliques. Les usages religieux de l'écrit (Moyen Age et Temps modernes)», *Annales*, 56, pp. 947-980.
- KNUTSEN, G. W. (2018) *Los procesos por superstición en la Inquisición en Barcelona y Valencia, 1478-1700: siervos de Satanás o maestros de demonios*, València, Calambur, 2018.
- LEHRICH, C. I. (2003) *The language of demons and angels. Cornelius Agrippa's Occult Philosophy*, Leiden/Boston, Brill.
- MARTÍN SOTO, R. (2000) *Magia e Inquisición en el antiguo reino de Granada (siglos XVI-XVIII)*, Málaga, Arguval.
- MORGADO GARCÍA, A. (1999) *Demonios, magos y brujas en la España Moderna*, Universidad de Cádiz.
- ONG, W. (1996) *Oralidad y escritura. Tecnologías de la palabra*, Madrid, Fondo de Cultura Económica.
- PEDRÓS CIURANA, M. L. (2008) «Estafadores y crédulos: la Inquisición valenciana ante la superstición a principios del siglo XVIII», *Estudis*, 24, pp. 303-319.
- (2008) *Inquisición, magia y sociedad en la Valencia del siglo XVIII*, tesi doctoral inèdita, Universitat de València.
- SALLMAN, J. M. (1986) *Chercheurs de trésors et jeteuses de sorts. La quête du surnaturel à Naples au XVIIe siècle*, París, Aubier.
- SÁNCHEZ ORTEGA, M. H. (1988) *La Inquisición y los gitanos*, Madrid, Taurus.
- TAUSIET, M. (2004) *Ponzoña en los ojos. Brujería y superstición en Aragón en el siglo XVI*, Madrid, Turner.
- (2007) *Abracadabra omnipotens. Magia urbana en Zaragoza en la Edad Moderna*, Madrid, Siglo XXI.

- TOLDRÀ VILARDELL, A. (2003) «'Per peccat se scriu en les calderes de infern'. Llibre i escriptura al més enllà medieval», *Signo. Revista de Historia de la Cultura Escrita*, 11, pp. 7-36.
- (2019) «La caiguda de Felicià Piquer, bruixot processat per la Inquisició de València (1669-1673)», *Scripta. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 13, pp. 175-193.
- TOLDRÀ VILARDELL, A; SAZ AGUILAR, M. D. (2010) «Inquisición y moriscos en la Sierra de Albarracín. El caso de Alexandre Otijas, notario de la villa de Gea, en el año 1609», *Rehalda. Revista del Centro de Estudios de la Comunidad de Albarracín*, 13, pp. 71-80.
- ZUMTHOR, P. (1998) *La letra y la voz. De la 'literatura' medieval*, Madrid, Cátedra.